

Іна Каліта ♦ Inna Kalita

Беларускі інстытут у Празе, Чэхія

Belarusian Institute in Prague, Czech Republic

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0005-1425>e-mail: inna.kalita@belarus-institute.cz

Патэнцыял народнай песні з перспектывы параўнальнай глотадыдактыкі

The Potential of Folk Song through Glottodidactics

Abstract: This article analyzes the potential of folk songs from the perspective of comparative language didactics (glottodidactics). The development of methods for teaching foreign languages in the 21st century is an urgent task for countries that are invested in promoting their image in the international arena. There is a need to combine the best of existing methods with new experience and a national basis, hence the utility of ethnopedagogy and folklore. The subject of the study is a comprehensive approach to teaching a foreign language through song. The experience of using folk songs when teaching the Czech language to Ukrainians in the Czech Republic allows us to suggest possible approaches and tasks to the song 'As I Served the Master' when teaching Belarusian as a foreign language. The specificity of ancient song allows for (1) a comparative approach to similar texts, (2) the use of song as an educational tool in teaching vocabulary, grammar, phraseology, translation, (3) the use of art therapy methods and the education of aesthetic taste. The language exercises proposed in this article serve as a kind of template for teaching Slavic languages as foreign languages using common song material. This article describes a complex combination of different forms of work with the song, which can provide different types of language practice for learners not only of Czech, but also of other Slavic languages in which the song exists.

Keywords: foreign language, comparative method, folk song, Czech song, Ukrainian song, Belarusian song.

Рэзюмэ: Артыкул аналізуе патэнцыял народнай песні з перспектывы параўнальнай глотадыдактыкі. Распрацоўка метадыкі выкладання моў як замежных у XXI ст. з'яўляецца актуальнай задачай для краін, якія дбаюць пра стварэнне свайго пазітыўнага іміджу на міжнароднай арэне. Узнікае неабходнасць аб'яднаць лепшае з існуючых метадык з новым вопытам і ўласна нацыянальным базісам – этнапедагогікай і фальклорам. Прадметам даследавання з'яўляецца комплексны падыход пры выкладанні замежнай мовы праз песню. Вопыт выкарыстання народнай песні пры выкладанні чэшскай мовы ўкраінцам у Чэхіі дазваляе прапанаваць магчымыя падыходы і заданні да песні "Як служыў жа ў пана" пры выкладанні беларускай мовы як замежнай. Спецыфіка старажытнай песні дае магчымасць (1) кампаратыўнага падыходу да падобных тэкстаў, (2) выкарыстання песні як адукацыйнага сродку пры навучанні лексіцы, граматыцы і перакладу, (3) выкарыстання метадаў арттэрапіі і выхавання эстэтычнага

Патэнцыял народнай песні з перспектывы параўнальнай...

густу. Прапанаваныя заданні з’яўляюцца своеасаблівым шаблонам для выкладання славянскіх моў як замежных на агульным песенным матэрыяле. Апісана комплекснае спалучэнне розных форм працы, якое можа быць карысным “трэнажорам” пры выкладанні не толькі чэшскай, але і іншых славянскіх моў, у якіх бытуе песня.

Ключавыя словы: замежная мова, кампаратыўны метады, народная песня, чэшская песня, украінская песня, беларуская песня.

Уводзіны. Выкладанне мовы як замежнай песня звязана з суплётам *вывучаемая мова* – мова навучэнцаў (краіны). Вопыт паказвае, што выкарыстанне народнай песні ў адукацыйным працэсе прыцягвае ўвагу навучэнцаў не толькі да мовы, але і да культуры народа. Навучанне праз песню актывізавалася ў адукацыйным працэсе на пераломе XX–XXI стст. Дыдактычную функцыю песеннага матэрыялу падкрэсліваюць у сваіх працах па этнапедагагіцы многія сучасныя аўтары: Ірына Казакова [2007], Алесь Лозка [2017], Ганна Арлова, Святлана Туболец [2020], Станіслаў Рачэўскі [2023]. Аднак народная песня рэкамендуецца пераважна пры працы з дзецьмі малодшага ўзросту [гл. Кажанеўская, Бракала 2010]. Адзначаецца, што дзіця павінна чуць мову адразу пасля нараджэння – спачатку праз калыханкі, потым забаўляўкі і пацешкі, праз якія засвойваецца не толькі лексіка, але і з цягам часу асэнсоўваюцца паводзіны ў тых ці іншых сацыяльна-бытавых сітуацыях [Сівіцкая 2019: 52]. Некаторыя публікацыі даюць абагуленае апісанне прыкладаў працы з папулярнымі песнямі на розных этапах вывучэння беларускай мовы як замежнай (БМЗ) і з навучэнцамі розных узроўняў валодання, гл. [Барысенка 2018: 39]. Нягледзячы на наяўнасць публікацый па гэтай тэме, яе распрацоўка ў навукова-метадычнай літаратуры вымагае больш пільнай увагі. Таму задача выкарыстання народнай песні як лінгвадыдактычнага сродку не страчвае сваёй актуальнасці.

Дадзены артыкул прадстаўляе ўласны вопыт працы з народнай песняй на занятках *чэшскай мовы*, набыты падчас непрадказальных падзей – на пачатку вайны ва Украіне, калі ў Еўразвяз

амаль адразу, у сакавіку-маі 2022 года, прыбыла вялікая колькасць украінскіх уцекачоў. Адукацыйныя сістэмы краін ЕС мусілі вельмі хутка рэагаваць на вялікі наплыў замежнікаў школьнага ўзросту, якіх нельга было пакінуць па-за адукацыйным працэсам [гл. *Kurikulum češtiny...* 2024]. Да першачарговых задач зацянення ўкраінскіх вучняў і іх адаптацыі да новых умоў адносілася забеспячэнне элементарнага паразумення паміж чэхамі і ўкраінцамі, таму ў школах арганізаваліся моўныя курсы. Перад выкладчыкамі гэтых курсаў стаяла задача навучыць украінскіх дзяцей асновам чэшскай мовы і даць ім базісныя веды пра паводзіны ў іншым культурным асяроддзі, пазнаёміць з асаблівасцямі менталітэту і чэшскімі традыцыямі. Фармат моўнага курса на самым пачатку вызначаўся настаўнікам інтуітыўна і індывідуальна.

Адным з найбольш удалых прыкладаў у рамках гэтага курса было знаёмства вучняў з народнай песняй, варыянты якой захаваліся ў некалькіх сучасных мовах заходне- і ўсходнеславянскага арэала. Гэты факт даў магчымасць выкарыстаць кампаратыўны метады і, пазнаёміўшы вучняў з чэшскай песняй, паказаць ім індывідуальнасць іх роднай мовы і яе ўзаемасувязі з шырокім славянскім арэалам.

Мэта дадзенага артыкула – раскрыццё адукацыйнага патэнцыялу народнай песні праз прымяненне комплекснага падыходу ў рамках кампаратыўнага метаду. Прадметам даследавання з’яўляецца комплексны падыход да навучання замежнай мове праз народную песню. Пад комплексным падыходам разумеецца спалучэнне традыцыйных і творчых метадаў працы,

з выкарыстаннем міжмоўных параўнанняў і лінгвакультуралагічных каментарыяў. Такі падыход накіраваны на развіццё камунікатыўных навыкаў вучняў і прадугледжвае аналіз розных ўзроўняў тэксту. Тэкст – асноўны аб’ект у працэсе навучання, агульнае паняцце, якое аб’ядноўвае розныя па тэматыцы, аб’ёме, паходжанні (аўтарскі, адаптаваны, перакладны) і стылі пісьмовыя формы, змест якіх звязаны з кантэкстам эпохі. Элементы комплекснага падыходу пры навучанні замежнікаў праз працу з песняй выкарыстоўваліся аўтаркай і раней [Каліта 2016]. Дзякуючы таму, што выбраная песня ў розных варыянтах бытуе ў некалькіх славянскіх культурах, вопыт яе выкладання ў адной мове як замежнай будзе карысным прыкладам для выкладчыкаў іншых моў, у тым ліку польскай (польская песня тут аналізавацца не будзе па прычыне абмежаванага аб’ёму тэксту). Падрабязна разгледзім метадычныя падыходы і заданні да чэшскай песні; тэксты на чэшскай, украінскай і беларускай мовах будуць прааналізаваны ў параўнанні, што дазволіць паказаць асаблівасці кожнай мовы, і праз прызму назапашанага чэшскага вопыту прапанаваць магчымыя заданні да гэтай песні пры выкладанні БМЗ.

1. Лінгвадыдактычны патэнцыял народнай песні ў іншамоўнай аудыторыі. Чэшская мова для ўкраінцаў

Для вывучэння была выбрана чэшская народная песня, у наш час вядомая пад назвай “Když jsem já sloužil” (“Калі я служыў”), і зафіксаваная ў адным з першых выданняў чэшскага фальклору [Erben 1864: 380–381] пад назвай “Devítiletá výsluha” (“Дзевяцігадовая служба”). Тэкст песні з таго часу не змяніўся. Знаёмства вучняў з названай песняй адбывалася ў другой палове навучальнага года, калі яны авалодалі чэшскім алфавітам, мелі пэўны лексічны запас, умелі пісаць і чытаць па-чэшску. Прыкла-

дна гэта быў пяты месяц іх навучання, падкрэслім – пры пастаянным знаходжанні ў чэшскім асяроддзі.

Звычайна пры выкладанні мовы як замежнай ставіцца патрабаванне выбіраць невялікія тэксты, каб не загружаць вучняў. Гэта патрабаванне сугучна і сучасным трэндам – праца з малафарматыўнымі тэкстамі, якія спалучаюць у сабе інфармацыйны і сацыяльны складнік, становіцца ўсё больш папулярнай у школьнай адукацыі. Кароценькія дзіцячыя песні выкарыстоўваліся ў першыя месяцы навучання, паступова, па меры авалодання асноўнымі навыкамі пісьма і чытання, вучні набылі здольнасці працаваць з тэкстамі большага аб’ёму.

Насуперак метадычным парадам, быў выбраны тэкст вялікі і даволі спецыфічны – радкі папярэдніх вершаў утвараюць дадатак да наступных куплетаў, што ўжо ад пачатку дазваляе разглядаць гэту песню як своеасаблівы трэнажор для трэніроўкі памяці. Акрамя таго, вялікі памер тэксту дазваляе задзейнічаць усіх вучняў моўнага курса. У трохгадзінавым блоку моўнага курса на песню штотыдзень адводзілася авалодання – трэцяя гадзіна. Аналіз песні ўключаў некалькі этапаў, для кожнага з іх былі падрыхтаваны адпаведныя заданні.

2. Праца з песняй

Праца з песняй пачынаецца з уступнай размовы, мэта якой – наладзіць вучняў на ўспрыманне песні. Настаўнік задае пытанні:

1. Ці любіце вы песні?
2. Назавіце свае любімыя песні.
3. Ці ведаеце вы народныя песні? (Калі так – якія?)
4. Чым народныя песні адрозніваюцца ад аўтарскіх?

2.1. Першы этап (падрыхтоўчы): чытанне, правільнае вымаўленне, разуменне

Праца з тэкстам на гэтым этапе звычайна праходзіць па схеме:

Патэнцыял народнай песні з перспектывы параўнальнай...

- 1) чытанне ўрыўку чэшскага тэксту з асаблівай увагай да вымаўлення;
- 2) вучань называе незнаёмае слова і выказвае сваё меркаванне – што можа значыць гэта слова (слова тлумачыцца настаўнікам);
- 3) пераклад на ўкраінскую або рускую мову;
- 4) перапісанне прачытанага ўрыўку ў сшытак, падкрэсліванне асобных літар (мэта – засяродзіць увагу на цяжкіх для вымаўлення гуках), запіс новых слоў у свой Слоўнічак.

Тэкст песні лагічна структураваны і зразумелы (гл. ніжэй). У ім расказваецца пра чалавека, які служыў у пана некалькі гадоў і кожны год атрымліваў за сваю працу нешта з натуральнай гаспадаркі – курачку, гусь, кабанчыка і г. д., а ў апошні год – дзяўчыну. Для навучэнцаў любога ўзросту – рэчы абсалютна зразумелыя. Пытанні ў сучасных вучняў выклікае толькі дзяўчына ў якасці платы за працу. Спецыфічнае гучанне тэксту надаюць гукаперайманні і падобныя да іх словы, якія падкрэсліваюць фанетычную спецыфіку мовы і надаюць тэксту жартоўны лад.

Чэшская народная песня “Když jsem já sloužil” (“Devítiletá výsluha”)

1. *Když jsem já sloužil to první léto,
vysloužil jsem si kuřátko za to:
A to kuře krákoře běhá po dvoře,
má panenka pláče doma v komoře.*

2. *Když jsem já sloužil to druhé léto,
vysloužil jsem si kachničku za to:
A ta kačka blátotlačka
a to kuře krákoře běhá po dvoře,
má panenka pláče doma v komoře.*

3. *Když jsem já sloužil to třetí léto,
vysloužil jsem si husičku za to:
A ta husa chodí bosa,
A ta kačka blátotlačka
a to kuře krákoře běhá po dvoře,
má panenka pláče doma v komoře.*

4. *Když jsem já sloužil to čtvrté léto,
vysloužil jsem si vepřika za to:
A ten vepř jako pepř,
A ta husa chodí bosa,
A ta kačka blátotlačka
a to kuře krákoře běhá po dvoře,
má panenka pláče doma v komoře.*

5. *Když jsem já sloužil to páté léto,
vysloužil jsem si telátko za to:
A to tele hubou mele,
A ten vepř jako pepř,
A ta husa chodí bosa,
A ta kačka blátotlačka
a to kuře krákoře běhá po dvoře,
má panenka pláče doma v komoře.*

6. *Když jsem já sloužil to šesté léto,
vysloužil jsem si kravičku za to:
A ta kráva mléko dává,
A to tele hubou mele,
A ten vepř jako pepř,
A ta husa chodí bosa,
A ta kačka blátotlačka
a to kuře krákoře běhá po dvoře,
má panenka pláče doma v komoře.*

7. *Když jsem já sloužil to sedmé léto,
vysloužil jsem si volečka za to:
A ten vůl jako kůl,
A ta kráva mléko dává,
A to tele hubou mele,
A ten vepř jako pepř,
A ta husa chodí bosa,
A ta kačka blátotlačka
a to kuře krákoře běhá po dvoře,
má panenka pláče doma v komoře.*

8. *Když jsem já sloužil to osmé léto,
vysloužil jsem si botičky za to:
a ty boty do roboty,
A ten vůl jako kůl,
A ta kráva mléko dává,
A to tele hubou mele,*

*A ten vepř jako pepř,
A ta husa chodí bosa,
A ta kačka blátotlačká,
a to kuře krákoře běhá po dvoře,
má panenka pláče doma v kotoře.*

9. *Když jsem já sloužil poslední léto,
vysloužil jsem si děvčátko za to:
to děvčátko jak poupátko,
a ty boty do roboty,
A ten vůl jako kůl,
A ta kráva mléko dává,
A to tele hubou mele,
A ten vepř jako pepř,
A ta husa chodí bosa,
A ta kačka blátotlačká,
a to kuře krákoře běhá po dvoře,
má panenka pláče doma v kotoře.*

Вымаўленне. Пачынаючы выкладаць замежнікам мову з іншай графічнай сістэмай, варта ад пачатку вучыць іх правільна рукой пісаць літары, правільна іх злучаць⁴ і вымаўляць адпаведныя ім гукі. Пераважная большасць украінскіх вучняў на момант знаёмства з чэшскай мовай ужо вывучала ў школе англійскую мову і валодала навыкамі пісьма лацінкай. Здавалася б, гэты досвед спросціць і паскорыць засваенне ўмення пісаць і чытаць па-чэшску, аднак пры чытанні вучні аўтаматычна “накладалі” вымаўленне англійскіх гукаў на чэшскі тэкст. Кожная мова адрозніваецца сваёй фаналагічнай сістэмай, таму адразу ўзнікла неабходнасць удакладніць і патлумачыць вучням розніцу – такая праца вялася пры знаёмстве з чэшскім алфавітам, які ўтрымлівае спецыфічныя літары і дыякрытычныя знакі, а некаторыя аднолькавыя для англійскай і чэшскай моў графемы значна адрозніваюцца на пісьме, што напачатку выклікала ў вучняў непаразуменне.

⁴ З правіламі напісання і злучэння чэшскіх літар можна пазнаёміцца на вебстаронцы <https://pisanka.cz/>

Чэшская мова мае літары, у якіх ужываюцца дыякрытычныя знакі: “гачэк” (чэш. háček), “чарка” (чэш. čárka), “апостраф”, яны пішуцца наверх над літарамі і маюць вялікае значэнне. “Гачэк” (ˇ) адрознівае дзве розныя літары, “чарка” (´) абазначае доўгі гук, “апостраф” (`), таксама як “гачэк”, абазначае мяккасць зычнага гука, але пішацца пасля маленькіх літар. Замежнікі на першым этапе вывучэння чэшскай мовы часта блытаюць літары, якія адрозніваюцца толькі “гачэкам”: С, с, Ě, ě (адпавядаюць беларускім [ц], [ч]), Z, z, Ž, ž (адпавядаюць бел. [з], [ж]). Гэты дыякрытычны знак пішацца таксама ў трох мяккіх зычных (замест мяккага знака, якога ў чэшскай мове няма): ě, ě, ě (абазначаюць мяккія гукі [dʲ], [tʲ], [nʲ]). Тыя ж літары без “гачэка” абазначаюць цвёрдыя гукі [d], [t] [n] (бел. [д], [т], [н]).

Асаблівасці чэшскага вымаўлення звязаны з наяўнасцю доўгіх галосных. Побач з [a] існуе доўгі гук [á], таксама [i] – [í], [y] – [ý], [o] – [ó], графема *e* служыць для абазначэння трох гукаў: [e] – [é] – [je], а чэшскі гук [u] (адпавядае бел. [y]) мае тры даўжыні і, адпаведна, абазначаецца трыма графемамі: звычайны гук [u] – літарай *u*, доўгі гук абазначаецца літарай з дыякрытычным знакам “чарка” наверх – *ú* і вельмі доўгі гук – літарай з кружком *ů*.

Важным адрозненнем чэшскай мовы ад усходнеславянскіх з’яўляецца характар націску – ён фіксаваны, заўсёды падае на першы склад, а таксама можа падаць і на прыназоўнік.

Чэшская мова мае спецыфічную літару ř, якой, у залежнасці ад пазіцыі ў слове, адпавядаюць два гукі [rř] і [rš] (гучаць як спалучэнне беларускіх [рж] і [рш]), якія вымаўляюцца злітна – як адзін гук. Вібрант ř утвараецца па падобным прыцыпе, што і беларускія афрыкаты дж, дз, якія гучаць як адзін гук, але графічна абазначаюцца дзвюма літарамі. Чэшскі гук [rř] абазначаецца графемай з дыякрытычным знакам “гачэк”, які адрознівае літару ř ад літары r (адпавядае бел. р), і адпаведна – ад гука [r]. Звонкі [rř] больш выразны за [r], мае характарыстыку дрыжачага гука,

Патэнцыял народнай песні з перспектывы параўнальнай...

або вібранта, і вымаўляецца як звонкі на пачатку слова, напрыклад: *Řím* [ржім] – ‘Рым’; паміж галоснымі: *kořen* [коржэн] – ‘корань’. Пасля і перад глухімі зычнымі і на канцы слова вымаўляецца як глухі [rř], напрыклад: *korřiva* [копршыва] – ‘крапіва’, *křen* [кршэн] – ‘хрэн’, або *vepř* [вепрш] – ‘кабан’.

Гукі, абазначаныя на пісьме літарай *ř*, выклікаюць у замежнікаў найбольшыя цяжкасці пры вымаўленні, і не менш праблематычнай гукавой зонай з’яўляюцца доўгія галосныя. На ўсё пералічанае настаўнік рэгулярна звяртае ўвагу. Пры чытанні тэксту вучні мусяць імкнуцца да правільнага вымаўлення пералічаных гукаў, а пры перапісванні – падкрэсліваюць вышэйназваныя літары.

2.2. Другі этап (эўрыстычны і параўнальны)

Важным этапам у выкладанні мовы як замежнай з’яўляецца пераклад, які суправаджаецца пытаннямі, што могуць весці вучняў да разумення нечага для іх новага. Звычайна да перакладу дадаецца лінгвакультуралагічны каментарый.

Чэшская песня распавядае пра дзевяць гадоў службы. За першы год працы чалавек атрымаў *кураня*, за другі – *качку*, за трэці – *гусь*, за чацвёрты – *кабанчыка*, за пяты – *цяля*, за шосты – *карову*, за сёмы – *быка*, за восьмы – *абутак* і за дзевяты – *дзяўчыну*. У кожным куплеце пасля радка, што называе атрыманы прадмет, ідзе радок з атрыбутыўнай характарыстыкай гэтага прадмета: *a to kuře krákoře běhá po dvoře* (а тое кураня бегае па двары); *a ta kačka bláto tlačka* (а тая качка гразь таўчэ); *a ta husa chodí bosa* (а тая гусь ходзіць басанож); *a ten vepř jako pepř* (а той кабанчык як перац); *a to tele hubou mele* (а тое цяля пысай меле), *a ta kráva mléko dává* (а тая карова малако дае); *a ten vůl jako kůl* (а той вол, як кол); *a ty boty do roboty* (а той абутак для работы); *to děvčátko jak rouprátko* (тая дзяўчына, як бутон). Ускладняюць пераклад гукаперайманні, устарэлыя і спецыфічныя моўныя адзінкі. Да ўстарэлых адносіцца, напрыклад, *krákoře*. Дзяслоў *krákorati* ўжываўся ў некалькіх значэннях: 1) ‘выдаваць гукі, падобныя на гукаперайманне “krá, krák”, якія мы чуем

ад вароны, каўкі і курыцы (*krákorají, krákají*); 2) грубы выраз пра нечы непрыемны спеў (*krákorá písničku*); 3) гучная незразумелая размова ці бессэнсоўнае балбатанне (*krákorá nesmysly*); 4) незразумелая гаворка на замежнай мове (*cizinské krákorání*). Выраз *kačka bláto tlačka* існуе толькі ў разглядаемай намі песні і складаецца з назоўніка *bláto* (гразь, балота) і аказіянальнага слова *tlačka*, утворанага ад дзяслова *tlačit* – ‘штурхаць’, ‘таўчы’, ‘мясіць’. Не толькі замежныя, але і чэшскія вучні, якія бачылі качку толькі на малюнку, без тлумачэння гэтае слова не разумеюць.

Амаль кожная народная песня дапускае варыянтнасць або ў сваёй структуры, або ў асобных кампанентах, ці некаторых радках. У чэшскай песні замяняюцца толькі яе апошнія радкі: *má panenka pláče doma v komoře* (мая дзяўчына плача дома ў каморы), у іншым варыянце гучыць *má panenka stele postel v komoře* (мая дзяўчына сцеліць ложак у каморы).

Новыя словы. На працягу ўсяго курса вучні стваралі для сябе Слоўнікі. Спачатку словы па тэмах запісваліся настаўнікам на дошцы, пры перакладзе, у выпадку, калі спецыфіка слова гэтага вымагала, даваўся лінгвакультуралагічны каментарый. На пачатку працы са сказамі і кароткімі тэкстамі вучні самастойна запісвалі новыя ці незразумелыя словы ў свой Слоўнік. У кожнай тэме настаўнік спачатку тлумачыць новыя словы, а вучні фіксуюць іх, часта суправаджаючы малюнкамі або уласнымі занатоўкамі іншым колерам. У канцы навучальнага года кожны вучань меў добры падручны Слоўнік (якім мог карыстацца пры выкананні заданняў і перакладаў).

Асаблівую ўвагу трэба звяртаць на значэнні полісемантычных слоў у розных кантэкстах. У дадзенай песні тлумачэння вымагае слова *kačka*. Агульналітаратурнае слова *kachna* (бел. ‘качка’) мае гутарковыя варыянты *kačka, kačena*, а самец называецца *kačer*. Акрамя таго, *káča* – гэта цацка, юла, і скароцаны гутарковы варыянт жаночага імя *Kateřina* – *Kačka, Kačena, Káča*. У чэхаславацкім слэнгу XX стагоддзя *kačka* – ‘чэхаславацкая

крона, у сучасным чэшскім слэнгу – ‘чэшская крона’. Слова абазначае дробныя грошы і ўваходзіць у склад ўстойлівага спалучэння (*stoji to/ koucipil jsem to*) за *par kašek* – (гэта каштуе/набыў гэта) за *капейкі*.

Другім праблематычным словам з’яўляецца *vůl* (вол – вылегчаны бык, якога раней выкарыстоўвалі ў гаспадарцы як цяглавую сілу). У сучаснай чэшскай мове, акрамя асноўнага намінатыўнага значэння, гэта найбольш распаўсюджаны лаянкавы выраз, выклічнік з семай ‘злосць’, які выражае таксама жаданне пакрыўдзіць некага: *ty jsi/ seš vůl* (ты – дурань/ідыёт), так кажуць і пра сябе ў недарэчнай сітуацыі: *já jsem vůl* (але ж я і дурань/ідыёт), акрамя таго слова ўваходзіць у склад стылістычна зніжанай шматзначнай ўстойлівай адзінкі *Ty vole!* (‘здзіўленне’, ‘злосць’, ‘нечаканая сітуацыя’, ‘непрыемны нечаканы вынік’).

Пераклад. Аўдыторыя ўкраінскіх вучняў не з’яўляецца аднароднай у моўным плане, частка з іх гаворыць па-ўкраінску, частка – па-руску, або, як самі яны кажуць, – *найлепш мы размаўляем на суржыку*. Гэта ставіць выкладчыка моўных курсаў у сітуацыю трохмоўя, пры тлумачэнні і перакладзе ўзнікае патрэба арыентавацца на носбітаў рускай і ўкраінскай моў адначасова. Па гэтай прычыне тлумачэння вымагала і вымаўленне чэшскага зычнага гука [h], які, хаця і набліжаны па гучанні да ўкраінскага [г], усё ж не абсалютна тоесны яму фанетычна, і ў той жа час значна адрозніваецца ад вымаўлення рускага гука [г].

Перапісванне прачытанага ўрыўка ў сшытак.

Перапісванне тэксту (зараз не вельмі папулярны метады пры навучанні замежнай мове ў выпадку двух адрозных графічных сістэм – роднай і вывучаемай мовы, па-першае, мае практычную мэту – навучыць правільна пісаць літары чужой графічнай сістэмы, а ў канкрэтным прыкладзе выкладання ЧМЗ – замацаваць адрозненне ў напісанні падобных літар англійскай і чэшскай моў. Па-другое, навучыць правільна

злучаць літары на пісьме; па-трэцяе, перапісванне садзейнічае лепшаму засваенню і асэнсаванню атрыманай інфармацыі і ўключае ў дзеянне кагнітыўныя механізмы памяці.

2.3. Трэці этап (наглядны метады – уключэнне эмацыянага ўспрымання вучняў)

Вучням прапануецца аўдыя-ці відэазапіс, пасля чаго песня спяваецца ўсім класам. Як лінгвалультуралагічны тэкст песня ўтрымлівае некалькі пластоў інфармацыі, паступовае знаёмства з якімі спрыяе развіццю камунікатыўных і перакладчыцкіх кампетэнцый, пашырае веды гістарычных і сучасных рэалій.

2.4. Дадатковыя заданні

Дадатковыя заданні да тэксту даюцца з улікам узроставай катэгорыі вучняў і вывучаемых падчас знаёмства з песняй тэм. Вучні 3-7 класаў атрымлівалі дамашняе заданне намаляваць эпізод з песні. Заданні для вучняў 8-9 класаў звязваліся з граматычнымі катэгорыямі: падкрэсліць дзеясловы і вызначыць іх час, знайсці назоўнікі і абазначыць іх род. Агульным заданнем для ўсіх узроставак катэгорый было падкрэсліць літары, якія абазначаюць цяжкія для вымаўлення гукі. Так ішло рэгулярнае замацаванне навыкаў вымаўлення.

Зместавая структура песні дазваляе працаваць з тэмай *свойскія жывёлы і птушкі* (гл. Табліцу № 1), у якой звычайна сустракаемся з цяжасцямі ўтварэння назваў дзіцянят і форм мужчынскага роду, якія абазначаюць самцоў. Гэта тэма дае магчымасць пазнаёміць вучняў з гукаперайманнем як катэгорыяй і канкрэтнымі прыкладамі. Вучням прапануваецца наступныя пытанні і заданні.

1. *Ці ведаеце вы назвы птушак і жывёл у мужчынскім і жаночым родзе і назвы іх дзіцянят?*
2. *Як яны размаўляюць? (Давайце разам запоўнім табліцу).*
3. *Якія назвы іншых свойскіх жывёл і птушак вы ведаеце?*
4. *Як яны размаўляюць?*
5. *Назваце свойскіх жывёл і птушак на вашай роднай мове, скажыце, як яны размаўляюць.*

Патэнцыял народнай песні з перспектывы параўнальнай...

Табліца № 1. Свойскія жывёлы і птушкі

Слова ў песні	Форма ж. роду	Форма м. роду	Дзіцяняты	Памяншальныя формы	Як размаўляюць
<i>kuře</i>	<i>slepice</i>	<i>kobout</i>	<i>kuře</i>	<i>slepíčka koboutek</i> <i>kuřátko</i>	<i>kdáká/ kvoká</i> <i>kokrbá</i>
<i>kačka / káča</i>	<i>kachna</i>	<i>kačer</i>	<i>kachně</i>	<i>kachnička kačenka</i> <i>káčátko</i>	<i>kváká</i>
<i>busa</i>	<i>busa</i>	<i>bouser</i>	<i>bousata</i>	<i>busička</i> <i>bousátko, bousátka</i>	<i>štěbetá</i>
<i>vepř</i>	<i>prasnice</i>	<i>kanec</i>	<i>sele</i>	<i>selátko</i>	<i>cbrochtá</i> <i>kvíčí</i>
<i>tele</i>	<i>kráva</i>	<i>bjk/ tur domácí</i>	<i>tele</i>	<i>telátko</i>	<i>bučí</i>
<i>kráva</i>	<i>kráva</i>	<i>bjk/ tur domácí</i>	<i>tele</i>	<i>kravička</i>	<i>bučí</i>
<i>vůl</i>	<i>kráva</i>	<i>bjk/ tur domácí</i>	<i>tele</i>	<i>volek</i>	<i>bučí</i>

6. Якіх дзікіх жывёл вы ведаеце і як называюцца іх дзіцяняты?

7. У тэксце песні вы сустрэліся з лічэбнікамі. Давайце разам запоўнім табліцу і запішам формы

колькасных і парадкавых лічэбнікаў у адзіночным ліку мужчынскім родзе.

Табліца № 2. Парадкавыя і колькасныя лічэбнікі

Лічэбнік колькасны лічбай	Лічэбнік колькасны словам	Лічэбнік парадкавы лічбай	Лічэбнік парадкавы словам	Лічэбнік колькасны на вашай роднай мове	Лічэбнік парадкавы на вашай роднай мове
1	<i>jeden</i>	1.	<i>první</i>		
2	<i>dva</i>	2.	<i>druhý</i>		
3	<i>tři</i>	3.	<i>třetí</i>		
4	<i>čtyři</i>	4.	<i>čtvrtý</i>		
5	<i>pět</i>	5.	<i>pátý</i>		
6	<i>šest</i>	6.	<i>šestý</i>		
7	<i>sedm</i>	7.	<i>sedmý</i>		
8	<i>osm</i>	8.	<i>osmý</i>		
9	<i>devět</i>	9.	<i>devátý</i>		

Пры запаўненні Табліцы № 2 увага вучняў звяртаецца на асаблівасць чэшскай мовы ў перадачы лічбамі парадкавых лічэбнікаў – абавязко-

вай з'яўляецца кропка пасля лічбы, ужыванне якой у кантэксце катэгорый лічэбніка адрознівае чэшскую мову ад іншых. Напрыклад, 2. *lékařská*

fakulta Univerzity Karlovy (Другі медыцынскі факультэт Карлава ўніверсітэта); 6. *dubna 1896 byly v Aténách zahájeny první novodobé olympijské hry* (Шостага красавіка 1896 года ў Афінах пачаліся першыя сучасныя Алімпійскія гульні).

8. *Выпішыце з тэксту дзеясловы. Утварыце ад кожнага з іх форму 1 асобы адзіночнага ліку цяперашняга часу.*
9. *Намалюйце адзін з эпізодаў песні.*

3. Українська песня “Ой служив я в пана”

Пасля апісанага разбору чэшскай песні і яе перакладу на родную мову вучняў, а пазней – сумеснага выканання, падчас якога вучні хутка засвойваюць песню, адбываецца пераход да наступнага этапу. На пытанне – *Ці ведаеце вы, што гэтая песня ёсць і на ўкраінскай мове?* – гучыць адмоўны адказ. Украінская народная песня становіцца для ўкраінскіх вучняў адкрыццём.

Українська народная песня “Ой служив я в пана”

1. *Як служив я в пана*

Та й першое літо та й літо –

Заслужив я у пана

Курочку за літо.

А та курка-чубатурка

По садочку ходить та й ходить,

Курчаточок водить та й водить.

2. *Як служив же я в пана*

Та й друге літо та й літо –

Заслужив я у пана

Качечку за літо.

А те кача дрібно скаче,

А та курка-чубатурка

По садочку ходить та й ходить,

Курчаточок водить та й водить.

3. *Як служив же я в пана*

Та й трэце літо та літо –

Заслужив я у пана

Гусочку за літо.

А те гуся суся-сюся,

А те кача дрібно скаче,

А та курка-чубатурка

По садочку ходить та й ходить,

Курчаточок водить та й водить.

4. *Як служив же я в пана*

Та й четверте літо та літо –

Заслужив я у пана

Індика за літо.

А той індик дик-дик, дик-дик,

А те гуся суся-сюся,

А те кача дрібно скаче,

А та курка-чубатурка

По садочку ходить та й ходить,

Курчаточок водить та й водить.

5. *Як служив же я в пана*

Та й на п'ятое літо та й літо –

Заслужив же я у пана

Барана за літо.

А той баран круторогий –

Поламав він собі ноги,

А той індик дик-дик, дик-дик,

А те гуся суся-сюся,

А те кача дрібно скаче,

А та курка-чубатурка

По садочку ходить та й ходить,

Курчаточок водить та й водить.

6. *Ой служив же я в пана*

Та й на шосте літо та й літо –

Заслужив же я у пана

Телятко за літо.

А те теля хвостом виля,

А той баран круторогий –

Поламав він собі ноги,

А той індик дик-дик, дик-дик,

А те гуся суся-сюся,

А те кача дрібно скаче,

А та курка-чубатурка

По садочку ходить та й ходить,

Курчаточок водить та й водить.

Патэнцыял народнай песні з перспектывы параўнальнай...

7. Як служив же я в пана
 Та й на сьоме літо та й літо –
 Заслужив же я у пана
 Дівчину за літо.
 А та дівка напилася,
 Впала з печі, забилася.
 А те теля хвостом виля,
 А той баран круторогий –
 Поламав він собі ноги,
 А той індик дик-дик, дик-дик,
 А те гуся суся-суся,
 А те кача дрібно скаче,
 А та курка-чубатурка
 По садочку ходить та й ходить,
 Курчаточок водить та й водить.

Праслухоўванню песні папярэднічае знаёмства з тэкстам і параўнанне яго з чэшскім. Вучні заўважаюць, што ўкраінская песня *Ой служив я в пана*, па-першае, у сваёй назве мае ўдакладненне – у каго служыў (*у пана*), па-другое, расказвае не пра дзевяць, а пра сем гадоў службы. Вучні адзначаюць, што сярод заробкаў адсутнічае *абутак*, і заўважаюць замену жывёл (якую разам запісваем у Табліцу № 3).

У чэшскай песні за першы год працы чалавек атрымаў *кураня*, ва ўкраінскай – *курачку*, за другі ў абедзвюх – *качку*, за трэці ў абедзвюх – *гусь*, за чацвёрты ў чэшскай – *кабанчыка*, ва ўкраінскай – *індыка*; за пяты год у чэшскай – *цяля*, ва ўкраінскай – *барана*, за шосты год у чэшскай – *карову*, ва ўкраінскай – *цяля*, за сёмы год у чэшскай – *быка*, ва ўкраінскай – *дзяўчыну*. Акрамя дакладнага супадзення па гадах двух заробкаў – за другі і трэці год (*качка* і *гусь*), супадаюць яшчэ два (*цяля* і *дзяўчына*), якія размешчаны ў розных гадах. Да супадзенняў можна аднесці і заробак за першы год (*кураня* і *куруцу*). Ва ўкраінскай песні адсутнічаюць *свіння*, *карова*, *бык* і *абутак*, у чэшскай – *індык* і *баран*.

Пералічаныя супадзенні і несупадзенні пацвярджаюць наяўнасць варыянтаў тэкстаў як натуральнай характарыстыкі народнай песні, у якой адбываецца замена структурных кампанентаў,

і па прычыне прыналежнасці да іншай культурнай традыцыі – гукавога афармлення і манеры выканання.

Табліца № 3. Параўнанне заробку за гады службы

Год	Чэшская песня	Украінская песня
1 год	<i>kuřátko</i>	<i>курочка</i>
2 год	<i>kachnička</i>	<i>качечка</i>
3 год	<i>husa</i>	<i>гусочка</i>
4 год	<i>vepř</i>	<i>індик</i>
5 год	<i>telátko</i>	<i>баран</i>
6 год	<i>kravička</i>	<i>телятко</i>
7 год	<i>voleček</i>	<i>дівчина</i>
8 год	<i>botičky</i>	
9 год	<i>děvčátko</i>	

Адзначым і розніцу ў структуры тэкстаў дзвюх нацыянальных традыцый. Чэшская песня ў першым куплеце разам з заробкам за працу кажа пра *дзяўчыну*, *якая плача*, але пра атрыманне якой у якасці аплаты за працу мы даведаемся толькі ў канцы песні, у той час як украінская песня ўтрымлівае больш дэталёвых апісанняў і паўтараў (гл. Табліцу № 4).

Табліца № 4. Адрозненні ў структуры чэшскай і ўкраінскай песні

Чэшская песня	Украінская песня
<p>1. <i>Když jsem já sloužil to první léto, vysloužil jsem si kuřátko za to. A to kuře krákoře běhá po dvoře, má panenka pláče doma v kotoře.</i></p>	<p>1. Як служив я в пана Та й першае літо та й літо – Заслужив я у пана Курочку за літо. А та курка-чубатурка По садочку ходить та й ходить, Курчаточок водить та й водить.</p>

Пасля прачытання, параўнання, праслухоўвання і сумеснага выканання вучні даволі хутка засвойваюць і ўкраінскую песню. Каб паказаць, што песня распаўсюджана ў больш шырокім славянскім арэале, вучням прапаноўваецца прагляд беларускага мультфільма. Візуальная карціна, сумешчаная з гукавым фонам ужо знаёмага кантэксту, вельмі добра дапаўняе вывучаны матэрыял і не выклікае пытанняў па змесце (вучні заўважаюць адрозненні ў вымаўленні). Трэба адзначыць, што ў іншых славян мультфільма па гэтай песні няма, таму беларускі мультфільм з'яўляецца вельмі карысным аўдыявізуальным сродкам пры навучанні.

4. Беларуская песня “Як служыў жа я ў пана”. Магчымыя падыходы пры выкладанні БМЗ

Ва ўступнай размове трэба звярнуць увагу, што дзеянне, якое апісваецца ў народных песнях, немагчыма прывязаць да канкрэтнага часу. Але назва песні сведчыць, што размова ідзе пра даўнія часы. Варта запытацца ў навучэнцаў ці разумеюць яны, хто такі пан і чаму яму служаць.

4.1. Вымаўленне

Пры працы з песняй у рамках выкладання БМЗ варта нагадаць вучням пра найбольш характэрныя асаблівасці беларускага вымаўлення.

Дыграфы *дз*, *дж* абазначаюць адзін гук, прычым апошні адносіцца да зацвярдзелых. Неабходна патлумачыць розніцу паміж паняццямі *цвёрды гук* і *зацвярдзелы гук* (першы можа выступаць як мяккі і як цвёрды – [дз], [дз'] у залежнасці ад пазіцыі ў слове. Цвёрды [дз] сустракаецца рэдка, пераважна ў запазычаннях. Мяккі гук [дз'] у беларускай мове, наадварот, з'яўляецца частым і адлюстроўвае фанетычную асаблівасць беларускай мовы – *дэканне*. *Зацвярдзелы* [дж] заўсёды гучыць цвёрда і ніколі не можа быць мяккім. Акрамя [дж], да зацвярдзелых адносяцца гукі [ж], [ч], [ш], [р].

Дэканне – гэта з'ява, якая перадае змякчэнне гук [т] і пераход яго ў мяккі гук [ц']: *лета*, але *лецейка*, *кот* – *коцік*.

У беларускай мове выкарыстоўваецца дыякрытычны знак – *апостраф*, які абазначае вымаўленне [je] пасля цвёрдых зычных (*надвор'е*, *пер'е*).

Літара *г* абазначае на пісьме два гукі: звонкі фрыкатыўны [h], які гучыць у спрадвечна-беларускіх словах, пару якому па глухасці-звонкасці ўтварае глухі [x], напрыклад, *бег*, *снег*; другі гук [г] – выбухны, ён сустракаецца толькі ў запазычаных словах, напрыклад *гузік*, *ганак*, *гвалт*.

Да асаблівасцей беларускай мовы адносіцца наяўнасць у і ў. Літара ў пішацца заўсёды пасля галосных. Кароткі гук [ў] можа ўзнікаць у выніку чаргавання [в]/[ў].

Зацвярдзелыя гукі [ж], [дж], [ч], [ш], [р], мяккія [дз'] [ц'], а таксама [ў] выклікаюць цяжкасці пры вымаўленні, таму аўдзіраванне мае быць засяроджана на іх вымаўленні. Пры чытанні і перапісванні ўрыўкаў варта падкрэсліць пералічаныя літары і звярнуць увагу на незразумелыя словы. Пасля перакладу, калі тэкст становіцца сэнсавым даступным, можна прапанаваць вучням заданні, аналагічныя тым, якія былі прыведзены вышэй.

4.2. Варыянтнасць. Параўнанне

Украінская і беларуская песня (гл. ніжэй) блізкія па змесце, пры гэтым і яны маюць варыянты.

Беларуская народная песня “Як служыў жа я ў пана”

1. *Як служыў жа я ў пана*

Ды на перша лецейка-лета

Заслужыў жа ж я ў пана

Курачку за гэта.

Тая кура-шчабатура

Па садочку ходзіць ды ходзіць,

Куранятак за сабою водзіць.

2. *Як служыў жа я ў пана*

Ды на друга лецейка-лета,

Заслужыў жа я ў пана

Патэнцыял народнай песні з перспектывы параўнальнай...

Качацку за гэта.

Тая **кача дробна скача**,
Тая кура-**шчабятюра**
Па садочку **ходзіць ды ходзіць**,
Куранятак за сабою **водзіць**.

3. Як **служыў жа я ў пана**
Ды на **трэця лецейка-лета**,
Заслужыў **жа ж я ў пана**

Гусачку за гэта.

Тая **гуся-сюся-сюся**,
Тая **кача дробна скача**,
Тая кура-**шчабятюра**
Па садочку **ходзіць ды ходзіць**,
Куранятак за сабою **водзіць**.

4. Як **служыў жа я ў пана**
Ды на **чварта лецейка-лета**,
Заслужыў **жа я ў пана**

індыка за гэта.

А той **індык-дык-дык-дык-дык**,
Тая **гуся-сюся-сюся**,
Тая **кача дробна скача**,
Тая кура-**шчабятюра**
Па садочку **ходзіць ды ходзіць**,
Куранятак за сабою **водзіць**.

5. Як **служыў жа я ў пана**
Ды на **пята лецейка-лета**,
Заслужыў **жа я ў пана**

Барана за гэта.

А **той баран крутарогі**
Паламаў паненкам ногі,
А той **індык-дык-дык-дык-дык**,
Тая **гуся-сюся-сюся**,
Тая **кача дробна скача**,
Тая кура-**шчабятюра**
Па садочку **ходзіць ды ходзіць**,
Куранятак за сабою **водзіць**.

6. Як **служыў жа я ў пана**
Ды на **шоста лецейка-лета**,
Заслужыў **жа я ў пана**

Цюлока за гэта.

Тое **целя хвастом меле**,
А той **баран крутарогі**
Паламаў паненкам ногі,
А той **індык-дык-дык-дык-дык**,
Тая **гуся-сюся-сюся**,
Тая **кача дробна скача**,
Тая кура-**шчабятюра**
Па садочку **ходзіць ды ходзіць**,
Куранятак за сабою **водзіць**.

7. Як **служыў жа я ў пана**
Ды на **сёма лецейка-лета**,
Заслужыў **жа я ў пана**

Дзеўчыну за гэта.

Тая **дзеўка напілася**,
Ўпала з печы, **забілася**,
Тое **целя хвостам меле**,
А той **баран крутарогі**
Паламаў паненкам ногі,
А той **індык-дык-дык-дык-дык**,
Тая **гуся-сюся-сюся**,
Тая **кача дробна скача**,
Тая кура-**шчабятюра**
Па садочку **ходзіць ды ходзіць**,
Куранятак за сабою **водзіць**.

Варыянтнасць датычыцца кампанентаў у куплеце пра барана. У адным варыянце песні баран паламаў **пану** ногі, у іншым – **паненкам**, у трэцім, які значна адрозніваецца па сваёй структуры, гэты куплет гучыць наступным чынам:

Праслужыў я ў пана на **шостае лета**,
Заслужыў я ў пана **барана за гэта**,
Мой **баран**, як **курган**,
Мая **быча цёлку смыча**,
Мая **целя хвастом меля**,
Мая **свінка-чухі-рухі**,
Мая **інда-шында-дында**,
Мая **курка-гладкапюрка на двару ходзіць**,
Куранятак **водзіць**, **чуб надувае – пана пацяшае**.
І **крычыць кудам-дах-дах!**

Трэці беларускі варыянт песні, пазнейшы па даце фіксацыі [Як служыў я... 2016], пераклікаецца з польскімі варыянтамі, утрымлівае іншыя кампанентныя ўдакладненні, як, напрыклад, *курка-гладкатюрка*, гукаперайманне *кудах-дах-дах* і спецыфічныя азначэнні рухаў *інда-шында-дында*, *чухі-рухі*. У гэтым варыянце песні служба ідзе восем гадоў, а новым заробкам з'яўляецца *жарабец*.

4.3. Праца з лексікай

На пачатку варта звярнуць увагу вучняў на формы кароткіх парадкавых лічэбнікаў *перша*, *друга* (*лецейка-лета*) і падкрэсліць, што для сучаснай беларускай літаратурнай мовы характэрны поўнагалосныя формы з канчаткамі *-ае*, *-оа*, *яе*: *першаае*, *другое*, *трэцяе*, – але ў песнях канчаткі і формы слоў часта падпарадкоўваюцца рыфме і рытму, а гэта песня якраз з'яўляецца ўзорам такога прыстасавання граматычных форм агульнаму рытму песні. Пра падпарадкаванне слоў агульнай стылістыцы песні сведчыць не толькі прыклад лічэбнікаў, але і формы назоўнікаў. Замест *куруца* ўжыта слова *кура*, замест *качка* – *кача*, і г. д. На падобнае спрашчэнне мы звярталі ўвагу ў прыкладзе чэшскай песні.

Аналізаваны тэкст уключае назвы свойскіх жывёл і птушак, што дазваляе працаваць з лексікай і прапанаваць вучням наступныя заданні:

1. Назавіце колеры, характэрныя для пералічаных птушак і жывёл.
2. Запішыце назвы частак цела жывёл і птушак (напрыклад, крылы).
3. Запішыце дзеясловы, якія характарызуюць рухі асобных частак цела птушак (напрыклад, крылы – *лятаць*, *махаць*).
4. Скажыце, якімі словамі чалавек падзвае свойскіх жывёл і птушак?

4.4. Праца з фразеалогіяй

На базе дадзенай лексікі можна пазнаёміць вучняў і з беларускай фразеалогіяй. Для гэтага выкарыстаем назвы пералічаных у песні жывёл і птушак у якасці кампанентаў-назоўнікаў, якія

ў складзе фразеалагічнай адзінкі могуць стаяць у форме адзіночнага або множнага ліку, жаночага ці мужчынскага роду. У залежнасці ад узросту аўдыторыі выкладчык можа выбраць з ніжэй-прыведзеных фразеалагізмаў найбольш карысныя, на яго погляд (Значэнні фразеалагічных адзінак дадзены па [Лепешаў 2008]).

Курыца:

мокрая курыца – ‘чалавек, які мае ўбогі, прыгнечаны выгляд’;

‘слабавольны, бесхарактарны чалавек’;

як курыца з яйкам – ‘незаслужана аддаваць некаму шмат увагі’;

як курыца лапай (грабе) – ‘вельмі неразборліва і неахайна’;

куру засмяюць – ‘хтосьці робіць нешта недарэчнае, вартае кпінаў’.

Гусь:

як гусь з парасём – ‘не разумеючы адно аднаго’;

як гусь на блікавіцу – ‘здзіўлена, разгублена, нічога не разумеючы’;

што з гусі вада / як з гусака вада – ‘не хвалюе, не кранае, абсалютна ўсё роўна’;

ганяць гусей – ‘ісці хістаючыся’ (пра п’янага).

Качка:

падсадная качка – ‘правакатар, тайны агент’.

Індык:

мяняць быка на індыка – ‘выбіраць горшае, рабіць нешта неабачліва, неабдуманая’.

Баран:

як баран на новыя вароты – ‘нічога не разумеючы, тупа, разгублена’;

як баран у Бібліі – ‘зусім нічога не разумець, не разбірацца’;

баранчык божы – ‘бакас – балотная птушка з голасам, падобным да бляння’;

да нашых бараноў – ‘вернемся да нашай тэмы, да прадмету гаворкі’;

статак бараноў – ‘натоўп, які слепа ідзе за важаком’.

Цяля:

ласкавае цяля / цялятка – ‘спрытны чалавек, які ўмее карыстацца абставінамі’;

цяля язык аджавала – ‘хто-небудзь недарэчна маўчыць, не хоча сказаць што-небудзь’;

Патэнцыял народнай песні з перспектывы параўнальнай...

у Бога цяля ўкраў – ‘горшы за іншых, правінаваціўся ў чым-небудзь’;

куды Макар цялят не ганяў – ‘вельмі далёка’;
адарваць гнілому цяляці хвост – ‘зробіць нешта, не вартае асаблівай увагі’.

Вучням можна даць заданне ўтварыць ад выкарыстаных назваў жывёл і птушак прыметнікі і пасля гэтага запісаць фразеалагізмы, якія ўтрымліваюць іх у сваім складзе.

Курыца – *курыны, курыная*:

курыная галава – ‘нездагадлівы, прастакаваты чалавек’;

курыная слепата – ‘кураслеп (расліна)’;

на курынай ножцы / курыных ножках – ‘невялікая, звычайная старая хатка’.

Гусь – *гусіны, гусіная*:

як гусіны пуп – ‘вельмі моцна’; *гусіныя лапкі* – ‘маршчынкі каля вока’.

Качка – *качыны, качыная*; індук – *індыкоў, індыкова* (прыклады фразеалагізмаў адсутнічаюць).

Баран – *бараноў*:

гнуць у бараноў рог – ‘падпарадкоўваць, усціскамці строгасцю імкнуцца пакарыць’.

Пасля вучні адказваюць на наступныя пытанні.

1. Ці ёсць адпаведнікі або падобныя фразеалагізмы ў вашай роднай мове?
2. Узгадайце фразеалагізмы з назвамі свойскіх жывёл і птушак, якія ўжываюцца ў вашай роднай мове. Ці ёсць у вашай роднай мове фразеалагімы, падобныя да беларускіх?

4.5. Параўнальны метады (арыгінал і аўтарская апрацоўка)

Вучням старэйшага ўзросту прапануем правесці параўнальны аналіз народнай песні і яе аўтарскай апрацоўкі, якую ў свой час стварыў беларускі класік Янка Купала [1997] (гл. ніжэй). Спачатку варта патлумачыць словы, якія вучням невядомы (*златапёрка, піскляня, хахол, сакоча, гагатунчык, небарачка*).

Народная песня ў аўтарскай апрацоўцы: Я. Купала “Працаваў я ў полі...”

*Працаваў я ў полі
Ды першае лета,
Меў я заробтку
Курачку за гэта.*

*Мая курка-златапёрка
Ад усходу да вячорка
Па дварэ ходзіць,
Пісклянятак водзіць,
Хахол падымае,
Пісклятак збірае
І сакоча: ко-ко-ко!*

*Працаваў я ў полі
Ды другое лета,
Меў я заробтку
Гусачка за гэта.*

*Мая курка-златапёрка,
Мой гусак-гагатунчык
Па дварэ гуляе,
Галаву ўздымае
Ды гусак збірае,
Крычучы: га-га-га!
А курачка: ко-ко-ко!*

*Працаваў я ў полі
Ды трэцяе лета,
Меў я заробтку
Качачку за гэта.*

*Мая курка-златапёрка,
Мой гусак-гагатунчык,
Мая качка-небарачка
Па рацэ плывае,
Качанят купае,
Клічучы: ква-ква-ква!
А гусак: га-га-га!
А курачка: ко-ко-ко!*

*Працаваў я ў полі
Чацвёртае лета,*

Меў я зароботку
Індыка за гэта.

Мая курка-златапёрка,
Мой гусак-гагатунчык,
Мая качка-небарачка,
Мой індык нос спускае,
Індычак склікае,
Крычучы: кулдык-булдык!
А гусак: га-га-га!
А качачка: ква-ква-ква!
А курачка: ко-ко-ко!
Меў я зароботку
Качачку за гэта.

На апошнім этапе працы з песняй прапануем вучням наступныя пытанні і заданні.

Пытанні:

1. Колькі гадоў чалавек служыў у пана?
2. Што атрымаў у якасці заробку?
3. Якія іншыя адрозненні вы заўважылі?
4. Які варыянт вам больш падабаецца і чаму?
5. Ці ёсць у вас вопыт з працай на гаспадарцы?
6. Уявіце сябе ў ролі героя песні ў даўнія часы. Скажыце, якой працай вы б хацелі займацца і што б хацелі зарабляць?
7. Калі б вы жылі ў вёсцы зараз, чым бы вы там займаліся?
8. Што карыснага было для вас у песні?

Заданні:

1. Паслухайце песню “Як служыў жа я ў пана” / “Кура-шчабатура” некалькіх выканаўцаў (“Крамбамбуля”, “Сваякі”, “Neuro Dibel”). Параўнайце тэксты. Які варыянт вам спадабаўся больш і чаму?
2. Вывучыце песню на памяць.
3. Паглядзіце дзве версіі мастацкага ўвасаблення песні – мультфільмы “Як служыў жа я ў пана” (1) аўтар сцэнарыя М. Тумеля, мастакі-пастаноўшчыкі Г. Емяльянава і М. Тумеля; 2) аўтар сцэнарыя У. Пяткевіч, аўтары ідэі М. Тумеля і У. Пяткевіч) і параўнайце іх. Які вам спадабаўся больш? Патлумачце – чаму?

4. Прачытайце тэкст украінскай песні, параўнайце яго з беларускім. Якія адрозненні вы заўважылі?
5. Знайдзіце ў інтэрнэце і праслухайце ўкраінскую песню. Параўнайце тэксты некалькіх выканаўцаў.
6. Як вы можаце патлумачыць паняцце варыянтнасць на прыкладзе праслуханых песень?

Падсумаванне

У наш час беларуская культура перайшла ў фазу, калі багаты пісьмова зафіксаваны фальклор не выкарыстоўваецца належным чынам, а ляжыць мёртвым грузам. Народная песня, якая ў мінулым стагоддзі гучала на вяселлях, сёння знікае, мала выкарыстоўваецца яна і ў навучанні. Ва ўмовах, калі “Сённяшні этап развіцця айчыннай лінгвадыдактыкі характарызуецца як поліпарадыгмальны, для якога ўласцівыя сінтэз, гарманізацыя навукова-метадычных падыходаў (сістэмна-дзеяснасца, культуралагічнага, аксіялагічнага, асобасна арыентаванага, кампетэнтнасца і інш.)”, а “адукацыйная рэальнасць перажывае працэс мадэрнізацыі” [Васюковіч 2024: 4], выхаванне і фарміраванне гарманічнай асобы немагчыма без захавання яе нутранага, індывідуальна-нацыянальнага стрыжня.

Апісаны ў артыкуле падыход да працы з народнай песняй – адзін з прыкладаў глатадыдактычнага выкарыстання фальклорнага тэксту, які базіруецца на назіраннях (песню выкарыстоўваў у БДУ на занятках па македонскай мове вядомы беларускі лінгвіст Генадзь Цыхун), і поруч з метадычнымі падыходамі бярэ пад увагу больш шырокі погляд на ролю песні ў нацыянальнай асвеце, які папулярываў Васіль Вітка [1988]. Комплексны падыход да працы з песняй выкарыстоўваецца аўтаркай на працягу шматгадовай педагагічнай практыкі (выкладання беларускай мовы ў сярэдняй школе ў Беларусі; рускай мовы як замежнай у Чэхіі; чэшскай мовы для ўкраінцаў у Чэхіі). У аснове комплекснага падыходу

Патэнцыял народнай песні з перспектывы параўнальнай...

ляжыць перцэптыўнае ўспрыманне і пачуццёвая рэакцыя вучня на інфармацыю, якую выкладчык выкарыстоўвае ў адукацыйных мэтах, спалучаючы і падпарадкоўваючы тэме розныя віды дзейнасці. Пры працы з песняй выкарыстоўваюцца агульнадыдактычныя метады, якія звязаны з канкрэтнымі адукацыйнымі задачамі. Выбар метадаў не можа падпарадкоўвацца адзінаму “рэцэпту”, бо кожная пара моў адрозніваецца не толькі асаблівасцямі суадносін моўных сістэм, але і ўнікальнасцю фонавых ведаў. Як адзначае У. Саўко “У метадычнай літаратуры і ў школьнай практыцы няма строга акрэсленага размежавання паміж метадам і прыёмам навучання, бо кожны метады навучання можа іншы раз выступаць як прыём, а пры пэўных умовах прыём можа набыць педагагічны статус метаду” [Саўко 2019: 21].

Сучасныя вучні амаль не ведаюць народных песень, таму знаёмства з узорами фальклорнай спадчыны для большасці з іх ператвараецца ў сапраўднае адкрыццё, а сама песня ўспрымаецца як нефармальны адукацыйны сродак, які дапамагае лягчэй засвоіць лексіка-граматычны комплекс і фонавыя веды. Праца з песняй як лінгвакультуралагічным тэкстам з’яўляецца асновай фарміравання функцыянальнай пісьменнасці вучняў. Апора на эмацыйнае ўспрыманне спрыяе развіццю іх памяці і чытацкай граматычнасці, камунікатыўных здольнасцей, а пры выкладанні мовы як замежнай – узбагачэнню тэхнік і сродкаў перакладу і не ў апошнюю чаргу – садзейнічае набыццю міжкультурных кампетэнцый.

Сінтэз розных відаў працы, накіраваны на развіццё ўменняў чытаць уголас, перапісваць, запамінаць, параўноўваць, адказваць на пытанні, засвойваць фанетычныя і акцэнталагічныя нормы, асэнсоўваць адрозненні праз параўнанне, перакладаць, спяваць, дазваляе перавесці вучня з “каманды” пасіўных назіральнікаў у актыўнага ўдзельніка, таму гэтадыдактыка прадугледжвае як вусныя, так і пісьмовыя заданні. заключным этапам працы з песняй можа быць развіццё творчых здольнасцей вучняў – вялікія паводле

аб’ёму песні, падобныя да прааналізаванай “Як служыў жа я ў пана”, даюць магчымасць ствараць інсцэніроўкі.

Практыка паказвае, што патэнцыял народнай песні пры навучанні неабмежаваны. Акрамя вышэйпералічанага, праца з тэкстам песні – гэта яшчэ і своеасаблівая падрыхтоўка да лепшага разумення мастацкай літаратуры і яе сродкаў. Паняцце *варыянтнасць*, з якім вучні сустракаюцца пры параўнанні варыянтаў аднаго і таго ж тэксту, пашырае агульнае разуменне *творчага надыходу да стварэння тэксту*.

Народная песня як элемент этнапедагогікі і адзін з эфектыўных лінгвадыдактычных сродкаў можа быць выкарыстана ў розных узроставых аўдыторыях: ад наймалодшай дзіцячай да найстарэйшай – у праграмах навучання на працягу ўсяго жыцця. Безумоўна, кожны выкладчык арыентуецца на канкрэтную пару моў, улічвае ўзрост і ўзровень падрыхтоўкі вучняў і, згодна з пастаўленымі мэтамі, аддае перавагу метадам і заданням, актуальным для канкрэтнай групы. Карыснымі ўзорамі пры навучанні з’яўляюцца як народныя, так і сучасныя песні, таму што кожны песенны жанр і музычны стыль прэзентуе іншую гістарычную эпоху, і, адпаведна, – іншы пласт нацыянальнай культуры.

References

- Арлова Ганна, Туболец Святлана. 2020. *Этнапедагогіка: хрэстаматыя*. Віцебск: ВДУ [Arlova Hanna, Tubolec Svatlana. 2020. *Ėtnapedahohika: xrestamatyja*. Vicebsk: VDU].
- Барысенка Вольга. 2018. *Песня як тэкст для аўдыявання на занятках на беларускай мове*. “Беларуская мова як замежная” 2: 38–44 [Barysenka Vol’ha. 2018. *Pesnja jak tekst dlja aŭdyjavannja na zanjatkax pa belaruskaj mове*. “Belaruskaja mova jak zamežnaja” 2: 38–44].
- Васюковіч Людміла. 2024. *Праца з тэкстам як аснова фарміравання функцыянальнай пісьменнасці вучняў*. Віцебск: ВДУ [Vasjukovič Ljudmila. 2024. *Praca*

- z tѣkstam jak asnova farmiravannja funkcujanaŭnaj piš'mennasci viš'najaj.* Vicebsk: VDU].
- Вітка Васіль. 1988. *Азбука душы.* Мінск: Мастацкая літаратура [Vitka Vasil'. 1988. *Azbuka dušy.* Minsk: Mastackaja litaratura].
- Казаква Ірына. 2007. *Беларускі фальклор: вучэбны дапаможнік.* Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ [Kazakova Iryna. 2007. *Belaruski fal'klor: vičebny daratožnik.* Minsk: Vydavecki cėntr BDU].
- Каліта Інна. 2016. *Синтез слова і мелодыі. РКИ в чешской аудитории: начальный этап работы с песней.* “Русский язык как инославянский” VIII: 132–140 [Kalita Inna. 2016. *Sintez slova i melodii. RKI v češskoj auditorii: načal'nyj ėtap raboty s pesnej.* “Russkij jazyk kak inoslavjanskij” VIII: 132–140].
- Кажанеўская Ганна, Бракала Ніна. 2010. *Музычная культура Беларусі на ўроках музыкі ў 4 класе. Дапаможнік на курсе “Методыка музычнага выхавання” для студэнтаў спецыяльнасці 1–03 01 08 – Музычнае мастацтва. Спецыяльныя музычныя дысцыпліны.* Гродна: ГрДУ [Kažaneŭskaja Hanna, Brakala Nina. 2010. *Muzyčnaja kul'tura Belarusi na ŭroках muzyki ŭ 4 klase. Daratožnik na kurse “Metodyka muzyčnaha vухавannja” dlja studentaŭ specyjal'nasci 1–03 01 08 – Muzyčnae mastactva. Specyjal'nyja muzyčnyja dyscypliny.* Hrodna: HrDU].
- Купала Янка. 1997. *Працаваў я ў полі... . У: Янка Купала. Поўны збор твораў. У 9 т. Т. 4. Вершы, пераклады 1915–1929.* Мінск: Мастацкая літаратура [Kupala Janka. 1997. *Pracavaŭ ja ŭ poli... . У: Janka Kupala. Poŭny zbor tvoraj.* У 9 т. Т. 4. *Veršy, peraklady 1915–1929.* Minsk: Mastackaja litaratura].
- Лепешаў Іван. 2008. *Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы.* У 2 т. Мінск: БелЭн [Lepesaŭ Ivan. 2008. *Frazealahičny sloŭnik belaruskaj movy.* У 2 т. Minsk].
- Лозка Аляксандр. 2017. *Беларускі фальклор.* Мінск [Lozka Ales'. 2017. *Belaruski fal'klor.* Minsk: Bel'En].
- Рачэўскі Станіслаў. 2023. *Пошум магутнага дрэва. Беларуская народная творчасць у працы настаўніка-філолага: вучэбна-метадычны дапаможнік для настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры.* Брэст: БРДУ імя А. С. Пушкіна [Račėŭski Stanislaŭ. 2023. *Pošum mahutnaha drėva. Belaruskaja narodnaja tvorčasc' i pracy nastaŭnika-filolaha: vičebna-metadyčny daratožnik dlja nastaŭnikaŭ belaruskaj movy i litaratury.* Brėst: BrDU imja A. S. Puškina].
- Саўко Уладзімір. 2019. *Вучэбна-метадычны комплекс на вучэбнай дысцыпліне “Методыка выкладання беларускай мовы”.* Мінск: БДПУ [Saŭko Uladzimir. 2019. *Vičebna-metadyčny kompleks na vičebnaj dyscypline “Metodyka vykladannja belaruskaj movy”.* Minsk: BDPU].
- Сівіцкая Наталля. 2019. *Асаблівасці навучання роднай мове ў кантэксце этнапедагагічнай традыцыі беларусаў.* “Беларуская мова як замежная” 3: 51–54 [Sivickaja Natallja. 2019. *Asablivasci navučannja rodnaj move ŭ kantėksce ėtnapedahahičnaj tradycyi belarusaj.* “Belaruskaja mova jak zamežnaja” 3: 51–54].
- Як служыў я ў пана да першае лета. 2016. *Інфарманты: Зоня Нікіфараўна Галай, Надзея Іванаўна Кукрэш, Людміла Кірылаўна Верамейчык, Зінаіда Мікалаеўна Пісарчык (в. Вобчын, Любанскі раён)* [Jak služyŭ ja ŭ pana da peršae leta. 2016. *Infarmanty: Zonja Nikifaraŭna Halaj, Nadzeja Ivanaŭna Kukrėš, Ljudmila Kirylaŭna Veramejčyk, Zinaida Mikalaeŭna Pisarčyk (v. Vobčyn, Ljubanski raėn)*] [online] <https://ethnoby.org/falklor/2584826620> [30.12.2024].
- Erben Karel Jaromír. 1864. *Prostonárodní české písně.* Praha: Tisk a náklad Jaroslava Pospíšila.
- Kurikulum češtiny jako druhého jazyka pro základní vzdělávání. Vstupní orientační testy pro určení úrovně českého jazyka u žáků s odlišným mateřským jazykem v základním vzdělávání.* 2024. Praha: Národní pedagogický institut České republiky, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online] <https://msmt.gov.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/kurikulum-cestiny-jako-druheho-jazyka> [30.12.2024].